

УДК 141.7

І. Г. Кудря

МОДЕРНІЗАЦІЙНІ МОДЕЛІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Дана стаття представляє порівняльний аналіз модернізаційних моделей в їх регіональному аспекті, який дає загальне уявлення про принципи модернізації, як способу соціокультурної і економічної трансформації певних регіонів світу.

Ключові слова: сучасність, національна ідентичність, неопатримоніалізм

Данная статья представляет сравнительный анализ модернизационных моделей в их региональном аспекте, который дает общее представление о принципах модернизации, как способе социокультурной и экономической трансформации определенных регионов мира.

Ключевые слова: современность, национальная идентичность, неопатримониализм

This paper presents a comparative analysis of modernization models in their regional context, which gives an overview of the principles of modernization as a way of social, cultural and economic transformation of certain regions of the world.

Key words: modernity, national identity, neo-patrimonialism

© І. Г. Кудря, 2012

Науково-дослідний інтерес до регіонального аспекту модернізаційних процесів обумовлений тим фактом, що кожен регіон світу має свою неповторну специфіку. Це вимагає порівняльного аналізу суспільств різного типу. Проте справа не тільки в неоднорідності регіонів світу, а в практичній потребі подолання нерівномірності розвитку різних регіонів, а також з'ясуванні імпульсів, здатних підштовхнути певний регіон до розвитку. Це ставить перед нами завдання уточнення теорії модернізації і доповнення її сучасними розробками, пов'язаними з механізмами і рушійними силами регіонального розвитку. Особливо актуальним в аналізі регіональної модернізації є врахування усього різноманіття її факторів і передумов. Мова йде про чинники, пов'язані з культурно-історичними процесами, з духовною складовою регіональної модернізації. Моделі модернізації, втілені в розвинених країнах, не завжди можна застосувати до менш розвинених регіонів світу. В своєму дослідженні автор спирався на таких сучасних теоретиків модернізації, як Е.Геллнер, Ш.Ейзенштадт, М.Хрох, які вважають, що регіональний аспект модернізації є одним з основних, підкреслюючи, що саме характер взаємодії модернізаційних процесів з регіональними культурними і ментальними настановами, визначає її перебіг і наслідки – від продуктивних до контрпродуктивних. Ми можемо констатувати наявність широкого спектра регіональних моделей модернізації від західноєвропейської і латиноамериканської моделі модернізації до східних моделей модернізації.

Вихідною для переважної більшості регіональних моделей модернізації стала західноєвропейська модель. Особливість західноєвропейської моделі модернізації полягає в тому, що вона – прямий спадкоємець античної цивілізаційної традиції (грецької філософії і римського права). Головною відмінністю західноєвропейської моделі є її ціннісно-нормативне осереддя – особлива форма християнства – католицизм, згодом протестантизм і відповідно феномен Реформації, який повністю відсутній у православної цивілізації і латиноамериканських суспільствах. Для Заходу характерний паритет духовної і світської влади, в той час як в ісламі релігія домінує над державою, а в православ'ї церква лише молодший партнер держави.

Аналіз західноєвропейської моделі модернізації дозволяє сформулювати декілька її основних принципів: 1. Античний принцип оцінки світу через призму особистості – людина міра всіх речей (тут ніколи не сакралізували верховну владу як на Сході); 2. Принцип свободи як найважливішої людської цінності (яка заклала основи громадянського суспільства); 3. Принцип прогресу (ідеї нескінченного вдосконалення); 4. Принцип інноваційності (Європа розпочала епоху Великих географічних відкриттів, заперечивши обмеженість власної цивілізації); 5. Принцип глобалізації (це єдина культура, яка поширилася на всіх континентах, значно трансформувавши традиційні суспільства).

Досить оригінальна і теоретично складна типологія модернізаційних моделей постсоціалістичних країн Європи. Найбільш успішною серед них є чеська модель. Вона

складається з двох хвиль першої індустріальної модернізації XIX ст. і другої хвилі соціальної модернізації XX ст. Одним з головних факторів успіху чеської модернізації був соціальний фактор, наявність значного прошарку дрібної і середньої міської буржуазії при фактичній відсутності національної аристократії. Значну роль у чеській модернізації відіграв духовний фактор, оскільки Чехія є батьківщиною одного з перших протестантських рухів – гуситства. Навпаки, в Угорщині і Польщі, темпи модернізації були значно повільніші, оскільки тут були дуже сильні соціокультурні позиції національної аристократії. Свого часу К.Маркс зазначав, що поляки є однією з великих історичних націй, яка має загальноєвропейську місію (концепція Прометея східних слов'ян) поширення цінностей західної цивілізації серед інших слов'янських народів. Випереджаючий розвиток Польщі в складі Російської імперії, призвів до формування національної моделі модернізації, яка знімала станові і локально-територіальні обмеження і відкидала імперську модель. Крім цього, втрата державності Польщі була тимчасовою. Ми можемо казати про своєрідний варіант польської аристократичної моделі модернізації. Вивчаючи країни Центральної Європи – Чехію, Угорщину і Польщу, слід зазначити, що ці країни різні в плані їх модернізаційних моделей. На відмінну від колективістської радянської моделі модернізації, моделі модернізації в соціалістичних країнах, базувалися на марксистському персоналізмі і матеріальному стимулюванні праці. Замість примітивного політократичного етатизму Радянського Союзу у країнах соціалістичного табору був запроваджений модерний технократичний етатизм. Акцент на технології, науці, матеріальних стимулах визначив інструментальну спрямованість соціалістичної моделі модернізації. У цій модернізаційній моделі віддавався пріоритет практичному аспекту над суто ідеологічним. Акцент на економічному аспекті, а не політичному призвів до панування технократії, як практично, так і символічно, оскільки вона сформулювала фундаментальні цінності модернізаційної програми. Фактично, всупереч думці, що технократична еліта аполітична, технократія в соціалістичних країнах визначала політику. Соціалістична модель модернізації була побудована навколо поняття економічного зростання і суспільної організації праці – зайнятості у виробництві. Економічне зростання мало дві мети, перебороти тягар масового безробіття і ліквідувати зовнішньоекономічну й політичну залежності, тобто вторинний статус на міжнародній арені цих країн. Соціалістична модернізація стала основою історичного переходу до сучасності. Урбанізація і освітня революція 1970-х рр. завершила перехід до квазісучасності в Центральній Європі. Політичні повстання в Східній Німеччині, Угорщині, Чехословаччині не можна вважати революціями. Вони були національними рухами проти радянської метрополії, в основі яких лежав внутрігруповий конфлікт еліт. Ю.Габермас назвав постсоціалістичну революцію 1989 р. революцією пошуку. Суспільства центральної Європи, доводить він, не намагалися встати на новий шлях розвитку, а спробували повернутися в сучасність, з якої вони були вилучені комуністичним експериментом. Крах соціалізму означав розширення сучасності, рух Заходу на Схід не просто як технологічної цивілізації, але також як демократичної традиції [3, с. 198].

Як окрему, поряд з центральноєвропейською моделлю модернізації, виділяють балтійську модель модернізації. Основу модернізаційної моделі балтійських країн становить принцип ефективної власності, на відміну від інших пострадянських країн де є власники, але немає капіталістів. Для усіх балтійських народів характерний глибокий індивідуалізм, на відміну від слов'янської колективності. Найбільш важливою духовною рисою усіх балтійських культур є пріоритет європейських етичних цінностей, обумовлений довготривалим впливом європейської цивілізації.

Цікавим варіантом модернізації є український олігархічний неопатримоніалізм. По-перше, історично політична система України була олігархічною, вже починаючи з XIV – XV ст. кілька феодалних родин контролювали переважну більшість української території, ніхто не міг змагатися з їхньою владою. По-друге, Україна була складовою частиною сучасності, хоча завжди периферією. Ця специфічна позиція лежить в основі глибоко вкоріненої характеристики українського суспільства, як суспільства неповної або псевдосучасності. По-третє, українська ідентичність є фрагментарною. З XVI ст. відбувалися швидкі зміни в привілейованому класі української православної шляхти, в її середовищі зникає відчуття ідентифікації з власною традиційною культурою. Православна церква втрачала найбільш багатих і освічених вірних. Вища православна ієрархія вибирає єдиний шлях виживання – модернізацію традиційної культури, для чого необхідно було об'єднатися із Заходом. Згодом, козацька старшина, була включена в російське дворянство і повністю асимільована. Утворення сучасної Польщі і Росії поставило Україну перед вибором альтернатив: або вона стає частиною цих сучасних країн, або намагається перетворитися сама в таку країну. Таким чином, найважливішим елементом в аналізі української моделі модернізації є поняття національної ідентичності, співвідношення поняття ідентичності лояльності та ідентичності винятковості. Ця суперечність між двома

видами ідентичностей є присутнім на кожному етапі української модернізації. Коли Україна стала невід'ємною частиною російського імперського модернізаційного проекту, панівною формою ідентичності була ідентичність лояльності. Т.Шевченко – перший український ідеолог, який створив проект національної модернізації на основі ідентичності винятковості. Крім того, слід зазначити, що базисна структура українського суспільства не змінювалася до кінця XIX ст., коли почалася індустріалізація.

Українське аграрне життя характеризувалося невеликими селянськими господарствами, власники яких одержали звільнення із кріпацтва в 1848 р. в Австрії і в 1861 р. – у Росії. Наприкінці XVIII ст. в Австрійській імперії було два основні спрощарки українського суспільства: хлопи і попи – селянська маса і клерикальна інтелігенція. Черезвідсутність в Україні секулярної еліти й українського урбанізованого середнього класу, українське суспільство в Австрійській імперії було представлено нечисленною клерикальною елітою і масою малограмотних селян. Крім цього, формування української національної ідентичності було загальмовано імперською моделлю модернізації, що не дало можливості перейти від першої фази національної модернізації – зацікавлення обмеженої групи інтелектуалів народною мовою, традиціями і культурою до фази національної мобілізації більш широких соціальних груп і надання їм діяльності політичного характеру [2, с. 130]; на відміну від Польщі, де польська шляхта ще на початку XIX ст. зазнала інтенсивної національної політичної мобілізації. Сучасна суспільна структура України складається з маргінального міського населення і патріархального селянства, які й становлять мережі клієнтури. Варто підкреслити низький рівень горизонтального і вертикального диференціювання, тобто низький ступінь диференціювання політичної і економічної системи і перевагу персональних мереж над формальними. Характеристики, які звичайно визначають неопатримоніалізм, як наприклад, персональні зв'язки, патрон-клієнт відносини присутні в Україні.

Неопатримоніалізм характеризується формальними демократичними структурами в комбінації з автократичною владою і політикою клієнтизму. На відміну від Центральної Європи, такі пострадянські суспільства, як українське, мають спадщину неопатримоніального соціалізму і зустрічаються з викликом побудови елементарної національної держави. Україна, крім того, має нетривалу традицію державності і самоідентифікації, переживає глибокий цивілізаційний розкол. Еліта України має дуже слабку культурно-національну ідентичність, щоб артикулювати національні інтереси. Клас повинний мати відповідний рівень культури, щоб керувати державою, відсутність культури позбавляє клас права керування державою. В Україні встановилася неопатримоніальна олігархія. Становлення незалежної України мало стосувалося власне національної інтеграції, а було радше результатом прагматичного мінімального консенсусу. Слабкість традиції власної політичної влади, при пануванні характерного для пострадянських країн принципу неопатримоніалізму, спричинило розвиток українського суспільства на кланових, навіть дрібновласницьких началах. Головне завдання української модернізації: в створенні загальнонаціональної самосвідомості, перш за все в узагальненні і критичній переробці світогляду, породженого в народі об'єктивними соціальними процесами радянської епохи; в наданні національній свідомості класового забарвлення, включаючи подолання регіоналізму, локальної сільської самосвідомості і пропаганду політичної єдності нації.

Білоруська, або квазірадянська модель модернізації, заслуговує на свою увагу, оскільки вона, як локальний феномен (у часі і просторі) є відносно ефективною щодо стабілізації внутрішньої ситуації в країні. Головне, що досі визначає історичну долю Білорусі – це радянське минуле. Це не просто статистична констатація, це вже стало історичним смыслом для країни. Це – особливий спосіб ставлення до сучасного життя, як до внутрішнього життя в республіці, так і до зовнішнього світу. Отже, провідна тенденція Білорусі полягає в тому, як запобігти всьому, що нагадує війну, революцію, нові ціннісні ідеали, всього що потребує нового напруження усіх сил народу. В Білорусі більше половини населення становить сільське населення для якого традиціоналізм і стабільність є пріоритетними цінностями. Тому маси людей жорстко прив'язані до держави, яка свідомо проводить патерналістську модель модернізації.

Вторинною щодо західноєвропейської моделі модернізації, є латиноамериканська модель. Вона базується на постколоніальній інституціональній структурі, яка включає організацію економіки навколо великої аграрної власності, централізовану політичну систему, в якій представницькі органи слабкі, і культурну систему, що визначається церквою. Це інституціональне ядро трансформувалося в результаті економічних і суспільних змін XIX – XX ст. (урбанізації та індустріалізації). Проте, загальні принципи все ще визначають загальні тенденції розвитку цього регіону. Моделі розвитку, похідні від теоретичної схеми традиційність-сучасність, щодо Латинської Америки виявилися суперечливими. Розширення капіталістичного господарства

не призвело автоматично до розчинення традиційних, докапіталістичних суспільних відносин. Виникла дуалістична структурна різноманітність суспільств. Теза про те, що ліберальна демократія узгоджується з розвитком (урбанізацією, індустріалізацією і освітою) виявилася сумнівною, тому що найбільш сучасні суспільства (Аргентина, Уругвай і Чилі) були найбільш схильними до авторитаризму. Типова ситуація для латиноамериканських країн – процес подвійного перетворення, з одного боку економічної лібералізації, з іншого – політичної демократизації. Проте ці перетворення не можуть бути інституалізовані, оскільки громадське суспільство тут фактично відсутнє внаслідок авторитарного досвіду, а в результаті економічної лібералізації зростає суспільне диференціювання. Ліберально-демократичні режими, які не змогли інтегрувати нижчі класи в політичну систему, зійшли з політичної арени. Латиноамериканські країни постійно коливалися між нестійкою демократією і авторитаризмом, особливо до його двох форм: популістсько-корпоративістського режиму і бюрократичної військової диктатури.

Зростання економічної і політичної значущості Східної Азії в глобальному світі економіки вимагає більш глибокого аналізу природи модернізації в цьому регіоні. В основу модернізаційної моделі Східної Азії покладена конфуціанська система цінностей. Зокрема, особливий акцент на сімейній солідарності, підпорядкуванні індивіда групі, суспільній гармонії, політичній, а не релігійній або культурній інтеграції, важкій праці в якості самодостатньої цінності, ощадливості, освіти, як способу досягнення особистого і сімейного успіху. В Японії додають до цих цінностей: стоїцизм, лицарську гідність і корпоративну лояльність, пов'язані з її феодальним минулим. В конфуціанських країнах найбільш шанованою стратою є державні службовці. В Японії, навпаки, найбільш впливовою була страта – професійних воїнів (самураїв). Деякі теоретики визначають конфуціанську етику, як еквівалент протестантської етики і цивілізаційну основу модернізації Східної Азії. Конфуціанська етика, основа економічної ефективності Східної Азії, стала серйозним викликом загальноприйнятій веберівській про те, що, незважаючи на раціоналізм конфуціанства, вона на відміну від кальвінізму, суперечить духу капіталізму. М.Вебер не бачив модернізаційного потенціалу в конфуціанстві, оскільки на його думку вони лише виступали формою пристосування до світу, а не його перетворенням. П.Бергер стверджує, що модернізація Східної Азії це другий, не індивідуалістичний шлях розвитку капіталізму. Конфуціанське бачення держави, на відміну західного ліберального підходу, який розглядає державу як необхідне зло, сприймає державу не тільки, як інструментальну функцію, але як основний рушій розвитку, просвіти і мобілізації. Конфуціанська модель являє собою середнє між поцейбічною і потойбічною цивілізаціями. Конфуціанство – це середній шлях між даоським ідеалом природної стихійності і легітстським централізмом влади. Конфуціанство уникає, як спонтанності даосизму, так і репресивності легізму. Замість сили (легістського принципу) конфуціанство вбачало основу держави в моралі. Східно-азіатська модель розвитку спонукає нас прийняти припущення, що модернізація може і повинна приймати різні культурні форми.

Згідно з Е.Геллнеру, ісламська модернізація, яка відбувалася в останні сто років у світі, зробила те ж саме, що зробив на Заході, заснований на високій культурі, націоналізм. Цей процес модернізації призвів до того, що висока форма ісламу здобула остаточну перемогу над його народними формами. Саме така форма ісламу могла бути сприйнята людьми, які опинилися в значно трансформованих умовах (урбанізації, руйнуванні традиційних локальних громад і тощо), нова ідентичність стала основою формування нової страти міських мешканців. Високий іслам став основою мобільного суспільства, існуючого в сучасних умовах [1, с. 87]. В рамках ісламської моделі слід виокремити дві специфічні секулярні моделі модернізації: турецьку та іранську. Турецька модель модернізації повністю відкинула ісламську релігійну основу політичної легітимації і проголосила світський націоналізм, як основну ідеологію нового суспільства. Зміна в принципах легітимації була пов'язана зі змінами в правлячому класі. Політична участь була поширена на більш широкі верстви, хоча на початку модернізація проводилася обмеженою групою військових. Ідеологія модернізації була світською, раціоналістичною, націоналістичною, антиклерикальною і етатистською. Турецька еліта, вже починаючи з XV ст. в основному, була сформована вихідцями з Балкан і європейської частини Туреччини, і зазнала значного гуманістичного впливу Ренесансу (в часи султана Мехмеда II). Турецька модернізація була відносно успішною на відміну від іранської (шахської) модернізації, проти якої в Ірані склався альянс між духівництвом і торговою буржуазією (базаром). Для обох цих груп модернізація загрожувала втратою їхніх економічних, соціальних і політичних позицій. Торгова буржуазія не в змозі була конкурувати з західною економікою, а духовенство обмежувалося в сфері права і освіти. Цей альянс призвів до революції 1979 р. Ідейною основою революції стала доктрина прихованого імама (Махді), розроблена в епоху Абасидів, як опозиційна програма проти світської влади сунітських каліфів. Шах Реза Пехлеві не створив широкої соціальної бази для свого режиму. Шахський режим можна визначити,

як патримоніалізм, який базувався на персональній лояльності правителю не в силу традиції, ідеології або харизми, а в силу системи заохочень і покарань. В цьому головна відмінність між шахською модернізацією і кемалізмом. Головною особливістю ісламської моделі модернізації є те, що вона не є конформістською або адаптаційною, як конфуціанська і не зазнала значного західного впливу.

Таким чином, розглянуто регіональний аспект модернізаційних моделей, серед них основну увагу присвячено таким моделям модернізації: західноєвропейській, центральноєвропейській, латиноамериканській, східноазіатській та ісламській.

На підставі аналізу можна стверджувати, що нам сьогодні потрібна сучасна теорія, яка уточнює відмінності регіонального розвитку суспільств. При формулюванні теорії модернізації і застосуванні її до певного регіону плідною була б конкретизація, наскільки історичний досвід і соціальні фактори створювали тенденцію руху до різних опцій, не зважаючи, що критерії і мета модернізації однакові для всіх країн.

Бібліографічні посилання:

1. **Геллнер Э.** Условия свободы: гражданское общество и его исторические соперники / Э.Геллнер. – М.: Московская школа политических исследований, 2004. – 240 с.
2. **Хрох М.** От национальных движений к полностью сформированной нации / М. Хрох // Нации и национализм // Б. Андерсон, О. Бауэр, М. Хрох и др.; пер. с англ. и нем. Л.Е. Переяславцевой, М. С. Панина, М. Б. Гнедовского. – М.: Пракис, 2002. – С.121-145.
3. **Kumar K.** From post-industrial to post-modern society: new theories of the contemporary world / K.Kumar. – Oxford: Blackwell Publisher. 2005. – 253 p.

УДК 130.2

І. М. Танцюра

СУЧАСНИЙ ТЕАТР В УМОВАХ МЕДІА - РЕАЛЬНОСТІ

Розглядається проблема появи медіа засобів і техно зображення в театрі як результат світової культурної практики. Увага зосереджується на функціонуванні людини-комуніканта, що зумовлено переходом до техно зображення як основного інформаційного коду, і переосмислення його функцій в сфері сучасного театру.

Ключові слова: сучасний театр, культура, медіа засоби, медіа реальність, техно зображення, віртуальність, комунікант, філософія культури.

Рассматривается проблема появления медиа средств и техно изображения в театре как результат мировой культурной практики. Внимание уделяется функционированию человека-коммуниканта, посредством перехода к техно изображению как основному информационному коду, и переосмысление его функций в сфере современного театра.

Ключевые слова: современный театр, культура, медиа средства, медиа реальность, техно изображение, виртуальность, коммуникант, философия культуры.

The problem of intervention of media tools and techno images in theatre considered as a result of worldwide cultural practices. Attention is given to a person's functioning as communicant, through the transition to techno image as the main image information code and a reformation of its functions in the field of contemporary theater.

Key words: contemporary theatre, culture, media tools, media reality, techno image, virtuality, communicant, philosophy of culture.

© І. М. Танцюра, 2012

Сучасний світ постає сьогодні як суцільний потік інформації, де її основними носіями є електронні і цифрові медіа. Відповідно, засоби медіа впливають на всі сфери культури. У даній роботі спробуємо з'ясувати, як медіа засоби інтегруються у сучасний театральний простір.

Медіа - технології поєднують індивіда і суспільство своєрідним простором комунікації. Перші медіа технології, виконуючи функцію посередників між людьми, лише переносили інформацію. Та з розвитком і поширенням цих технологій ситуація змінилась – тепер медіа є всеохоплюючим середовищем, яке визначає існування людини. Це пояснюється тим, що сучасна людина більше контактує з медіа, і вони формують її життєвий досвід і свідомість.

Ця ситуація простежується на прикладі віртуальної реальності. Віртуальна реальність виникає з розвитком і поширенням мережі Інтернет, вона є феноменом «втечі від реальності»,